

Handwritten text in Cyrillic script, likely a title or author name.

6256

Handwritten text in Cyrillic script, possibly a subtitle or description.

2. Дина

1908

891.99
u-74

2003

2011

1.542-3

~~1-18~~

ՀԱՅԱՆ ԱՍԼԱՆ

ՎՐԷԺԻ ԴԱՐԷՆ

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻՆ ԶՈՅԸ

(ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Տպագր. Ռ. ՍՍ.Դ.Ա.ՆՈՆ

1908

۱۰۰۰
 ۲۱—۲
 ۳۷۱۱ ۱۰۰۰
 ۳۷۱۱ ۱۰۰۰
 LIBRAIRIE-EDITEURS
 ۲۰۰
 STAMBOUL TMMAMMADULLA N. 2428

ՎԱՅՍՆ ԱՍԼԱՆ

391.99

4-74

աբ

Handwritten signature

ՎՐԷԺԻ ԴԱՐԷՆ

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻՆ ԶՈՅԸ

(ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Տպագր. Ո. ՍՍ.Գ.Ա.Ն.Ս.

312

1908

4100

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻՆ ԶՈՂԸ

1005
~~208460~~
20860

ԿԸ ՆՈՒՒՐԵՄ

ԳԻՒՅՍՉՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ, ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ

ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ

ՅԵՇԱՏԱԿԻՆ

Մ Ո Ւ Տ Ք

Ա նիւ հոգիներ,

Դուք ինկաք, քաջաբար, հողի մը վրայ, ուր հայրե-
նիքի փրկութեան աննուան ցանկութիւնովը գերագրգ-
ռուած ազնուական դեմքեր նշմարիտ դիւցազուններու
կեանքը ապրեցաք երբեմն:

Անսահմանելի փառքի մը դափնեպսակը հիւսեցիք
Դուք: Ձեր պայծառ հակասներուն շուրջը, Ձեր իսկ ձեռ-
նով, քեռ անդամանելի այրիացում մը ըլլայ Ձեր կո-
ռուսը մեր սիրական ծննդավայրին համար:

Միակ սփոփանքը, զոր իրականապէս կը զգանք
այն եղած է ու պիտի ըլլայ, որ Ձեր Սրբազան յիշատա-
կին մեր ներսիդին ապրեցուցած անխառն հպարտու-
քիւնովը կ'արբեցանք հիմա, անով կ'ոգեւորուինք:

Ապրի՛ք Դուք, ազնիւ հոգիներ:

Ու բող ասով յուշարձան մըն ալ իմ կողմէս բարձ-
րացուած ըլլայ Ձեր մահուր հողակոյսին վրայ:

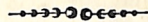
Կեսարիա, 1 Սեպտ. 1908

Գիշերօթիկ Բարձր. Վարժարան

Վ.Ս.ՀԱՆ. Ա.ԱՍԼԱՆ

Ս. Կ. Վանք

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻՆ ԶՈՅԸ

Ա.

Բարձրուղէչ նոճիները, բնական գեղեցկութեան եւ արտաքին վայելչութեան սիրահար ձեռքերու զարաւոր յիշատակներ, նրբամարմին՝ աննման հուրիներու նազանքով գլուխնին ցցած հոս հոն, ու կուրծքերնին տուած սիրանազ սիւքերու թեթեւ շունչին, կը շարժին մշտներէր յօրինելով միօրինակ բայց փափկիկ երթշտութիւն մը որ համբոյրի քաղցրութեան պէս կ'երթայ հպիլ ամբողջ քաղաքի բնակչութեան ականջին:

Սիգապանծ, անսասան կացքով արմատնուն հանգիստը հողին ընդերքներուն տուած այդ կախարդական ցցուածքներուն — նոճիներուն — օդածին դաշնութեանը մէջ, ուր կը թռի ըմբոշխնուիլ երկնային հեշտալուր մեղեդիի բիւրեղային դիւթանքը, ա'լ աւելի թովիչ, ա'լ աւելի մոգական նուազարանի հեշտութիւնը կայ, երբ, խաւարին անխօս լռութիւնն է տիրող, միայն, մարդկային ամէն բնակութեան վրայ: Այդ պահերու յաճախ լուսինն ալ արթուն մնացած կ'ըլլայ անթիւ, անհամար լուսեղէն այն աչքերուն հետ որոնք մարգարիտներու հանդոյն վերնադաւառի անսահման տարածութեան այս ու այն կողմը կը պլպլան, լուսայեղձ ապարանքի մը պատրանքը տարածելով դիտող աչքերու առջեւ ու բեղմնաւորելով մարդուն մէջ զգացումներ որոնց սրբու-

թեան և անբժուլթեան կախարդանքովը միայն կրնայ յազգենալ ամէն տենջազին սիրտ:

Լիճեր կան, քաղքին դաշտային բաժնին վրայ մաքրաջինջ ջուրերու հանդարտութեան հետ պառկած լիճեր, որոնց անփոթ մակերեսին վրան ու եզերքները թռչներամներ, անպակաս, եռանդուն բայց հիւանդազին ճիչերու սաստկութեան մէջ կը խեղդեն հնօրեայ մէկ արուարձանը քաղքին, որ հեռուէն միայն կ'ունկընդդէ հեշտաւէտ դաշտավայրին թեւաւոր այդ բնակիչներու կտրուկ նուազախաղութիւններուն: Կեանքը՝ այդ լճափներուն մօտ, հազար սէրերէ աւելի պաշտելի կը դառնայ և սիրելի՝ մխիթարութեան արև հրեշտակին պէս, որ արեւի և երջանկութեան փինածիր երկինք մը կը բանայ մարդուն մէջ: Լայնանիստ ու տարածուն, քաղքին կռնակովը փռուած այդ դաշտազետինը, յաճախ, տաքուկ մտերմութեան մը մէջ կը կենդանանայ, երբ, հեռաւոր կարաւաններ, ամառուան ջերմ և հեղձուցիչ տաքէն յոգնած, ասուեղէն տնակներ կը բարձրացնեն հօն, ու, տխրառիթ ձանձրութեան իրենց անհամ վայրկեաններուն, կը սկսին միակերպ՝ կոկորդալիր կողկողանքներ թռցնել մինչև մթագոյն ձիթենիներու մէջտեղ իր ամէկոտ սիլուէզը հազիւ տեսանելի դարձնող արուարձանը և մինչև, հեռուն, լոյսի աղւոր ցոլացումներովը պսպղուն լճափներն ալ:

Ամառնային երկար գիշերներուն, մինչ քաղաքը կը քնանայ մեռելային լուութեան մը մէջ, անդին ձորն ալ որ հսկայ լեռնաշղթայի մը երկայնքովը կ'երկնայ թեւատարած, կը կենդանանայ ահեղ ջրվէժներու եւ ժայթքող հեղեղներու սաստկօրէն ողբական և յիմար

շատախօսութիւններով. և արհաւիրաց՝ այլանդակ ճիչերը որոնք ծայր կուտան այս ու այն անկիւններէն, հովիտին մէջ կը ստեղծեն վայրի խմբերգներու մրրկայոյզ երաժշտութիւն մը որ սակայն չդադրիր ընտանի երգի մը փարթամութիւնը բերելէ մինչև հեռաւոր ունկնդիրները քաղքին ու արուարձանին որոնք ծովերու մէջ կորսուած կղզեակներու պէս խաղաղաւէտ այդ դաշտավայրին կուրծքին վրայ կը նստին լուռ՝ անաղմուկ:

Հնամենի՝ հսկայ այն գետը հապօ՞, որ լայնիրան բացուածքի մը մէջէն յորձնուա՞ մոլորուն գնացքով կը սահի կ'անցի քաղաքին քիթին տակէն, իր երբեմնի դիւաւար հոսանքին հետ քշելով տանելով բոլոր անսասան իրերն ու ցցուածքները կամ հարուածելով, անխընայ, իր յաւիտենական ձամբուն վրայ բարձրացած սեպ ժայռերը, և որուն փրփրոտ ալիքներուն հետ ձիւնալանջ կարագներն են որ, մինչև ետքը, պար կը բռնեն անձանձրոյթ, այդ գետը՝ վաղեմի կուռքի մը պէս քաղքի սահմաններուն վրայ կանգնագեղ, յաճախ կ'օրօրէ անոր բնակիչները իր ջուրերու շաչերէն դաշնաւորուած ցնծում օրօրումի տակ. օրօրում՝ որ օրօրոցի երգի մը միանուագ հանդարտութիւնով և կաղմուած միշտ: Լիայունի գիշերներուն, վայելելու բան է հրաշալիօրէն գունագեղ այն տեսարանը զոր լուսաւորներով բանուած պերճաշուք կամարն է որ կը ստեղծէ անոր բոլորտիքը, արծաթի գոյներէն օծելով, ազատօրէն, մակերեսը՝ ոսկի աւազներու վրայէն երիզային պտտութեամբ մը թաւալող ջուրի այդ հրապուրտ տարածութեան: Հեռուէն նայուածքը բաժնել անկարելի է ոսկեթոր շողերու և երփներանգ շառայներու շորանուտ

ուսնկաներով ծիրանեւառ այն գագաթներուն վրայէն, որոնք, մշտապէս գետին հսկայ իրանը եզերած, թեթեաշունչ զեփիւռներու հպանցքներուն տակ կը խոնարհեցնեն իրենց շողոտ գլուխները:

Երբը այդ եզերքներուն վրայ ալ հնչելէ չդադրիր: Ամէն ինչ անուշ արբշուութիւնով մը կ'արցունքոտէ հոն: Գորշագոյն մացառներէն սկսեալ մինչեւ նիհար՝ վտիտ ցօղուններ անառողջ կեանք մը միայն ցցող եղէգնիտները, չարածճի հովերուն խաղընկեր, ջրեղրի հեշտին տամկութիւններուն քով վայրի հանդարտութիւնը կը խածնեն իրենց խօլ՝ անյագ դարպասուններով և կը հիւսեն հեշտալի խնդուք մը որ կ'երթայ կը հանգչի մինչեւ հարեւան լճակներուն զաղտնապարոյր գոգը:

Այգուն հովիկը այդ երանաւէտ եզերքներուն, եւ առտուան սիւքը մրափող քաղաքին, զիրար կը համբուրին, այերային ողջագուրումի այդ անարատ մերձեցումէն ծնցնելով մոգական քնարերգութիւն մը, որ շուտափոյթ, երանական արբեցութեան խայտանք կը ցանցնէ բովանդակ քաղքի բնակչութեան շուրջ բոլորը:

Կուռնկները, լճակներու զուարթ հիւրեր, ամէն առաւօտ, իրենց սարսուացուցիչ եղանակը կ'ոգնեն այդ տեղուանքները, ցաւագին խայթի մը դառնութիւնը թոցնելով մինչեւ յանկուցիչ սահմանները քաղաքին, ուրկէ, աւաղ, մեր միտէն ու արիւնէն թրծուած փոքրիկ գաղութը, սակայն, շարժեր է իր հանգիստի բոյնը ու գացեր չես գիտեր հեռաւոր ո՛ր անկիւնին խորը փնտռելու իր քայքայուած ամէն յոյսերուն անխաթար կենդանութիւնը:

Ի՞նչ բան քստմնելի է դարձուցեր իրենց այդ այն-

քան հոյակապ միջավայրը և ստիպեր՝ չխորհիլ նոյն իսկ որ հող մներ են ու մեծցեր, հող ընտելացեր են կեանքին ու ինքնամուտաց մոլեգնութեան նոպայէն բռնուած, գացեր են օտար հողի վրայ շահագործելու իրենց բոլոր ուժերը, ամայի թողուլ ասղին տուն ու օջախ և որբ և այրի՝ եկեղեցին, որուն զանգակատան տեղ, հիմա, միևնառէ մըն է, որ իր սրածայր գլուխը կը բարձրացնէ այնքան հպարտ ու վէս մխրճումով մը մթնոլորտին մէջ:

Ի՞նչ բան...:

F.

Ութսունական թուականներուն եւ աւելի առաջներն ալ այդ քաղքի բնակիչները առանց ցեղի, կրօնքի եւ դասակարգի խարութեան, մէկ սերունդի և արիւնի ծնունդներու պէս, իրենց քաղաքացիական բոլոր յարաբերութիւններուն մէջ կը ցոլացնէին անանկ կեանք մը որ ամէն կերպով եղբայրական է, որ ապրուածքի ամէն զուգահեռական կերպ կը քանդէ, ատելութեան տեղ սէր, ռիսկալութեան տեղ ներողամտութիւն եւ թշնամութեան տեղ բարեկամութիւն միայն արծարծելով: Անսամճ՝ անպատկառ հայհոյութեան կամ հեգնոտ խայթող նայուածքներու սլաքները չէին որ կը նետուէին մէկ ազգէն միւսը: Իրարու յառաջադիմութեան առջեւ ակուայի կճրատքը գոյութիւն չունէր: Մէկուն ցաւն ու գաղտնիքը միւսինն ալ էր: Սարկացնող, անբանացուցիչ մտածութիւններու անվարժ իրենց միտքերը

միակ կէտի մը սեւեռած կը մնային — ամբողջին երջանկութեան մտածումին :

Նախատինքն ու զրպարտութիւնը, որոնցմով քիչ տուներ չեն որ լալկան բուերու մշտնջենական հանգըստավայրը ըլլալու դատապարտուած են, հալածուած խաղաղաւէտ այդ միջավայրը չէնցնող բնակութեանց սահմաններէն, թողած էին որ հոն ապրող ամէն անհատ, առանց բացառութեան, տէրն ըլլայ իր իրաւունքին, պատիւին կամ ինչքերուն և զգայ, գիտակցական ուժի մը զօրեղ թելադրանքով, թէ կեանքի դատին պաշտպանութեանը ատեն կարող պիտի ըլլայ սնտոի և տխմար նկատումները արհամարհած, պսակել իր քրտինքները :

Ընկերային համերաշխութեան գերազանցապէս զմայլելի այս կեանքը տարբեր ինչ ներդաշնակութիւններու և ապրուածքի կատարեալ կշռութեան պայմաններ չէր բերած իրեն հետ : Առանց կրօնական զգացումներու համար վիրաւորիչ պարագայ մը նշմարելու, տեսնուած էր, որ Իսլամն ու Յոյնը յաճախ ծուկ չոքած ըլլային Հայ եկեղեցւոյ սեղանին առջեւ և խառնած իրենց պաղատանքներուն հառաչը եկեղեցական կամարներուն տակ հնչող մեղեդիներու և սրբասացութեանց սրտայոյզ շեշտերուն . Հայուն ալ, փոխադարձաբար, Մզկիթն ու Էքլիսիան այցելութիւնը ոչինչ ունէր անհեթեթ և պարսաւելի իր մէջ : Անոնք, ամէնքն ալ, հեռի նախապաշարուած մտքերու յատուկ մթութենէն, կրնային այն ատեն ըմբռնել թէ արարածներու մէջ Տաճիկի, Կեալուրի կամ Տոճանի զանազանութիւնը լոկ բարբարոսական ու անխղճամիտ մտածութեան մը ոչ նուազ յանցաւոր յղացքը միայն կրնար ըլլալ կամ ա-

նազնիւ՝ անմարդկային զգացումներէ ծնունդ առած տեսակէտ մը, որ չգիտեր խնայել ամէնէն թանկագին բանը մարդուն մէջ . — արժանապատուութիւնը :

Շահելու հանապազօրեայ ճիգը, որ ճակատագիրն է ապրող ամէն էակի, ատեն չէր ձգեր այդ քաղքցիներուն ծոյլ ու անգործ կեանքերու յատուկ եղող տրամադրութիւններու սերմը բեղմնաւորել իրենց մէջ եւ գինուիլ այն տեսակ մը անողոք զգացումով, որ ու է մէկուն արհամարհել միայն կը ստիպէ իր քաղաքակիցը, դրացին և նոյն իսկ իր եղբայրը :

Տիրող այս նախանձելի կենցաղին համահաւասար՝ բնակչութիւնը իր վճիտ խաղաղութեան փրփուրներուն տակ հրճուեցնող քաղաք գոնէ չըջականերուն մէջ չէր տեսնուած այդ թուականներուն :

Հիմա ինչէն է, սակայն, որ Հայուն հետքը անգամ չնշմարուիր հոն : Ամբողջ քաղաքին վրայ սեւ մեկուսացումի չարչարանքին պէս անաւոր մթութիւն մը կը սաւառնի : Արդարացնելու համար ժողովրդային ասացուածքի միտքը . « Հայ չկայ, կեանք չկայ » :

Բայց պատմութիւն մը կայ :

Գ.

Այն տարին — զարմանալի բան — անսովոր միջադէպերու, կրկնուած պատահումներու երեսէն զգալի ցրտութիւն մը սկսաւ, հետզհետէ, իրարմէ պաղեցնել մանաւանդ Հայն ու թուրքը և խզելու սպառնալ այն

եզականօրէն գեղեցիկ յարաբերութիւնը, որով այս երկու ազգութիւնները, գոնէ այդ քաղաքին մէջ, կապուած իրարու հարազատ եղբայրներու անձնուէր վերաբերումէ մը միայն ստեղծուելիք կեանք մը կ'ապրէին:

Այսուհանդերձ պատճառները չէին որ կը պակսէին սկսող այս անակնոճնելի վիճակը ստեղծելու:

Քաղքին առջի արդարադատ՝ մարդասէր և նմանը չտեսնուած ուղղամտութիւնով մը համբաւուած կառավարչին բաց թողած մաքուր աթոռին վրայ տարիէ մը ի վեր եկեր բազմեր էր բաղդին մէկ շար կատակովը հնակարկատութենէ այդ դիրքին բարձրացած վատ, առնազնիւ մէկը, արիւնոուշտ գազան մը աւելի, որ առնանային բնաւորութեան, իր առելիութիւնովը ճիւղազային անհամար գործեր կը տեսնէր, արիւնոտ վէրքեր բանալով մանաւանդ Հայ բնակչութեան սրտին վրայ:

Եկած օրէն առաջին գործը եղած էր փոխել՝ փոխփրկել կառավարական շրջանակին մէջ իրենց ուղիղ անցեալին բովանդակ մաքրութիւնովը ճանչցուած խելացի՝ գործունեայ տարրերը և անոնց տեղ բազմեցնել իր վատչուեր արարածի անմաքուր խմորէն թրծուած արիւնարբու հրէշներ, կարենալ իրագործելու համար, այդպէսով, իր հրէշային գանկին մէջ շինած բոլոր ահարկու և անխոստովանելի ծրագիրները:

Ահողի՛ արարած, որ փոխանակ իր խնամքին եւ հոգատարութեանը յանձնուած մարդերու ստուար բաղամութեան անգորրութիւնը ընելու իր մտածութեան առարկան, որ փոխանակ մխիթարելու զանոնք իրենց անհնարին վիշտերուն մէջ ու արդարութեան կենսատու ճառագայթներովը կենսաւորելու և ուժաւորելու անոնց

ախտաւորած հոգիները, արհամարհանքներուն ամէնէն անեղովը և թշնամութեանց ամէնէն սոսկալիովը վերաբերուած դէպի այդ կեանքերը, տեսներ ազուաի լայն կտուցովը կը յռնոտէր արդէն խորտակուած անոնց սիրտերը: Քիչ անգամ մարդ մը անխռով լիտողը եղած էր նմաններուն նիւթական և բարոյական անանկութենէն պատճառուած անելանելի անկումին, որքան եղաւ այդ դիւային նայուածքով բարձրաստիճան պաշտօնեան, որ բռնապետական մարդու իր բոլոր սարսափազգեցիկ գործունէութիւնով, անդադար, ներարկեց ժողովուրդին երակներուն մէջ թունաւոր զգացումներ, մինչև անոր կոյս մտքին քնքոյշ ծաղիկները փետրտելու աստիճան խիստ և զօրաւոր:

Առջի օրէն իրաւունք տուած էր ինքզինքին իր ուղած օրէնքին ուժովը տեսնել քաղաքացիին ամէն կարգի գործերը ու յամառ պայքար մը դատապարտոյի շարունակութիւնով քանդել տարիներու հողովումին մէջ կաւուցուած սիրալիր յարաբերութեան այն փառաւոր շէնքը ուր անհարկի նկատումներէ և ընկերային վտանգաւոր նախապաշարումէ ազատագրուած այլացեղ, այլակրօն համայնքներ, միասնաբար, իրենց աւօրեայ կեանքի ճակատագրական անհրաժեշտութեանց կծիկը կը հրւսէին:

Յաջողութիւնը չէր որ պակսեր էր այդ անգութ գազանին: Իրենց անձնական շահերուն գերակայութիւնը, շատոնց, ամէն ուրիշ գաղափարային նպատակէ վեր դասող և սակայն ժամանակի անողք պահանջներուն առջև սմբումի և առանձնացումի վրանին տակ քաշուող անիծապարտ հոգիներ, միեւնոյն քանդիչ գաղափարներ

րով տողորուած, միևնոյն սրիկայական և վայրագ միտքով տոչորուն, անյագ մեղուներու խոյանքին բոլոր սաստկութիւնովը եկան կպչիլ թունաւոր այդ ծաղիկի որ ասանկով զգացած իր բռնակալ ուժերուն միացող ուրիշ աւելի բռնակալ տրամագրութիւններ, ջանաց, անամօթօրէն, բեղմնաւորել իր մէջ քաղաքացիներու ընդհանրութեան բաղձանքին հակընդդէմ գաղափարներ եւ բռնել ուղղութիւն մը որուն անալլայլ՝ խստապահանջ բնութիւնը փափաքելի հետեւանքներ չէ՛ր որ կրնար ծնցնել:

Իր պաշտօնավարութեանը ընթացքին, իրմէ բացարձակ ակնկալութիւնով մը սպասուած պարտականութիւններուն նախանօգ գաղափարը ա՛լ խոյս տուաւ լպիրջ՝ խննէչ զգացումներով բեռնաւոր այս արարածէն, որ իր մոռածութիւն գործնականացումէն ծնելիք բարիքներէն յախտակուած, սկսաւ կրքոտ աչուրներ սեւեռել այ տարրին վրայ մասնաւորապէս, իբր թէ ուխտեալ թշնամին եղած ըլլար անոր:

Առաջին թափով մը փցուն՝ անհիմն պաշտօնանքներու տակ, չրջականերէն նիւթական շահու ակնկալութիւնով գաղթական եկող մէկ քանի տուններ վտարեց քաղաքէն յանկարծ, առանց նոյն իսկ թոյլ տալու, որ անխրաւուած խեղճերը ետեւնին դառնան վայրկեան մը տեսնելու համար այն հողը ուր անգութ կամքի մը երևան ստիպուած են թողուլ տուն ու տեղ:

Ասիկա գործին նախաքայն էր որու միջոցին քաղքի թուրք բնակչութիւնը, արդէն իսկ, սկսած էր այն հաւատքը սնուցանել թէ Հայերուն դէպի իրենց ազգը ցորդ ցոյց տուած համակրական վերաբերումը կեղծիքի

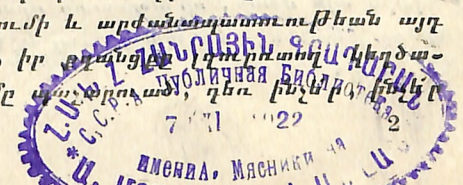
կորիզ մը միայն բոլորած էր և թէ ա՛լ երես տալ ձեռք չէր տար անոնց: Պէտք էր, ուրեմն, որ խրատուէին առաջ գործնական այն կարգի խրատներով որոնք սերունդէ սերունդ անցնէին հօրենական ժառանգութեան պէս: Եւ զրկանքներն ու անիրաւութիւնները, վրէժխնդրական ոգիի մը ընկերացած, անըմբռնելիօրէն ծայրայեղ նուաստացումի պատուանդան մը կանգնեցին մերայնոց ոտքերուն տակ և բոլորեցին անարգ սարկութեան անօրինակ սահման մը անոնց շուրջ, ուրկէ ներս արհաւիրքն ու անձկագին տառապանքը կար իրրեւ մեծագոյն և յստակ րաժինը, ապրելու անոնց պայմաններուն և իրաւունքներուն քով:

Երբ խրամատը բացուած է ալ, ո՞ր միտք — դաղանային զգացումներու միայն տիրացած այդ լկտի պաշտօնեային միտքին հաւասար — պիտի ըմբոստանար Հայուն սիրտը քիչ մը աւելի ասղնտել ուղեղու պէս ձախաւեր գաղափարի մը դէմ ու փոթորկէր իր բովանդակ գիտակցութեանը մէջ:

Անմեղձ ձիւնի ձերմակութիւնով բարոյականի տէր մարդոց բաղմութեան մը առջին խիղճ չըրաւ բանալու մութ ու խոնաւ բանտերու դռները և յիմարաբար փափաքելու, որ անոնք օրերով անօթի մնան, ցուրտ քարերու և տամուկ հողերու վրայ հանգչեցնեն իրենց գլուխները մինչեւ որ իրենք իրենց ձեռքով արմատական դարման չը տանին իրենց այդ դժբաղդ վիճակին... ղեղին բոլորակներու նուիրումով:

Կեանքի, զգացումի և արժանատիւութեան այդ նեխած որթալուծիճը, իր քաղցր և սուր ուտող կեղծաւորներու վոնմակէ մը պարտաւորած, զեւ ինչի՞նչ կեղծ

5/3
0/0
0/0
1/6

չըրաւ մասնաւորապէս հայ տարրին այդ միջավայրէն ներս շինած դիրքը վտանգելու հաստատ և որոշ մտադրութեամբ: Անգոյ՝ անիրական տուրքերու գանձումով, հարուստ դասակարգին դրամական մեծկակ մլաններ պատճառեց, աքսորեց կամ անյայտացուց անոնցմէ է՛ն ազդեցիկները, և, անխիղճ ու անմարդկային իր արարքներուն, բարոյական ինկածութեան իր անասնային կիրքերուն զոհեց շատերը անոնց ընտանիքներուն...:

Ամէն դիմում, ամէն խնդրանք ոչ մէկ իրական օգուտ կրնային յառաջ բերել. հայ տարրին խեղդուկ ձայնը ո՛չ մէկ տեղ կը հասնէր...:

Ու քաղաքին այս անեղօրէն ընկճող կեանքը կը տեւէ մինչև և այն տարին, որ «1896ի ջարդը» անունով ծանօթ է աշխարհին:

Դ.

Ջարդի կամ կոտորածի այդ յուզումնալից թուականէն տարի մը ետք, երբ տակաւին Թուրքիոյ առհասարակ բոլոր անկիւններու հետ այդ քաղաքն ալ իր բարոյական և նիւթական անցեալ առոյգ կենդանութեանը մահացումին արցունքը կուլար ու աղօտ՝ պղտոր նայուածքի մը յետադարձութիւնով կը սգար երէկի իր հեշտագին կեանքին ամբողջական գեղեցկութիւնը, շրջականերէն քանի մը գաղթական հայ տուներ եկան հաստատուելի հոն, իրենց բնակութեան կայք ընտրելով քաղքին այն մասը, որ մօտաւոր դրացնութեան և յարաբերութեան մէջ կը պահէ Հայ և Թուրք տուներուն մեծ մասը:

Նորեկ այդ փոքրիկ գաղութին մէջ, առջի օրէն, ուշադրութեան առարկայ դարձաւ ընտանիք մը, որ տարօրինակ ապրուածքի մը իր ընտրողութեան մէջ կարելի չէր որ բացառիկ շահագրգռութեան անձկութիւն մը չստեղծեր դրացի բնիկներու մէջ:

Էրիկ ու կնիկէ մը կը բաղկանար այդ ընտանիքը: Էրիկը՝ հակառակ անձնական գործով մը զբաղելու իր վերջնական դիտաւորութեան, քաղքին այս ու այն անկիւնը, օրն ի բուն, հաճոյախօս մարդու յատուկ իր սրամտութիւնով, նիւթի անսպառ աշխարհ մը կը բանար խօսակիրցներուն, որոնք յափշտակուած անոր խօսելու մասնաւոր ձեւերէն և ձայնին խորհրդաւոր շեշտերէն, անշարժ քարացած կը նստէին անոր ունկնդրութիւնովը անցնելու մասնաւոր բաղձանքով: Կինն ալ, լեզուով՝ դիմացինը հրապուրանքի ցանցով մը կապելու արուեստին մէջ հարազատ և իսկական պատկերը իր էրիկ մարդուն, անպայման առաւելութիւն մը կը ներկայացնէր զինքը շրջապատողներուն մէջ: Ո՛վ կրնար մտքէն անցնել, որ անոնք իրենց այդ հեշտագրգռե տեսակցութիւններէն դիմացի մէկուն երակներէն ներս կշտապինք ներարկելու յատուկ թոյն մը պատրաստելու գէշ միտքէն հալածուած կրնային ըլլալ, կամ դրդուած՝ տուներ միայն քանդելու բնոյթովը սնգուած անգութ ու աննուած զգացումներէ: Ո՛վ կրնար երեւակայել — անմեղ՝ անշահախնդիր մարդու իր պարզութեանը մէջ մանաւանդ — թէ՛ անսահմանելի և տարօրինակ կերպով գռեհիկ պարտականութեան մը ստանձնումովն է որ այդ դրսեցի տարրերը, ազնուական ծնունդներու բովանդակ մէսթով մը ման կուգային քաղքին ամէն կողմերը:

ինչ, այդ երկանդամ ընտանիքին գինովցնող երթեւեկը պիտի կրնա՞ր ասոր անոր շուրջը դարբնել զիւթական՝ կախարդական սեղաններ, որոնց վրայ չար կամքի մը ծարաւակէզ ըզձանքով, զոհուիլ տարուէին անմեղ մէկ քանի կեանքերը թշուառացած քաղաքին . . . :

Բայց անհատները շատ շուտ կը զանազանուին կեանքի ու նկարագրի իրենց տեսակէտներով. զանոնք իրենց բոլոր հոգեբանութեանը մէջ ըմբռնելու համար հարկ չէ հոգին խորունկ անձկութեան մը մէջ օրօրել ու մտապայքարի շնչասպառ հալածանք մը բարձրացնել. Ժամանակը, մէկէն ի մէկ, կը խլէ այդ գաղտնիքը բանտող կապը :

Ու այդ ընտանիքը վար առաւ իր ինքնութիւնը քողածածկող վարչամակը :

Արդէն այն անգործ և թափառական կեանքը զոր եկած օրէն ասդին կ'ապրէր Մելքոն — որովհետեւ այն էր անուճը այդ ընտանիքի էրիկ-մարդուն — տեղացի հայերու մեծամասնութեան մէջ արթնացած էր այն դառն կասկածը թէ ան անիրականալի բաղձանքներու հետապնդումին մէջ վաստակաբեկ ու նիւթական շահու աղնկալութենէն հոգեդիւթուած, պաշտօն ստանձնած էր, իր կէսին հետ, իր ցեղակիցներուն կեանքը լրտեսելու, անոնց ամէն մէկուն քայլերը համբելու և կառավարութեան ականջը լեցնելու հայ բերնէ և հայ շըրթունքէ ելած լանանկ խօսքերով, որ անխուսափելի կերպով դատապարտութիւնը պատրաստէին տէրերուն :

Ոճրախանձ հրէշներ ասոնք, լրտեսները :

Ու Մելքոն եթէ երբեմն ճշմարտանման և սակայն իր յաճախակի ստապատիր, ինքնահնար և խաբեքայական լրատուութիւնով անհանգիստ կ'ընէր շատերը, պատճառ ստեղծելով որ ոմանք ամիսներով բանտը մնան, ոմանք անտանելի չարչարանքներու ենթարկուին յանիրաւի և ոմանք ալ մերձաւոր և հեռաւոր տեղեր, իրրեւ քաղաքական յանցաւորներ, աքսորուին, զրկուած իրենց սիրելիներէն և հոգեհատօրներէն :

Քաղքցիներու պարկեշտ ընտրութեան այդ զազիր մրուրը, Մելքոն, առանց այլևս ամօթի և խպնուժի կարօրը բերելու իր այտերուն վրայ, կկոցի երթեւեկ մը կը բանէր տունէն շուկայ, շուկայէն կառավարատուն, ուր տակաւին արիւնկղակ թշնամիի դաւաճանող գոյութիւնովը կը թուէր այն կառավարիչ պաշտօնեան, որ իր զահանդեցուցիչ բնաւորութեան զրահովը ամրացած, ահուլի թուականէն առաջ և ետքը, բռնակալութեան ահաւոր մակրնթացութիւն մը բարձրացուց քաղաքին մէջ, ցաւի և թշուառութեան ցունց կսկիծ մը տեղաւորելով արդէն վշտահալ սրտերու մէջ :

Այդ գիշակներ մարդ-գաղանին, ստոր վրէժխնդրութենէն առթուած դաւաճանական արարքներուն մէջ Մելքոնի աջ ձեռքը կար միշտ, իրրեւ ամօթալի՛ ազգաքանդ ձեռնարկի մը մէջ բունաւեր հարուածի պժգալի հեղինակ :

Տարիներ տեւող այս անտանելի կեանքին ո՞վ կրնար դիմանալ. ո՞վ կրնար հանդուրժել որ Մելքոնի պէս սրիկայ մը եղունական յանդգնութիւնը ունենայ խաղալու, ճակատաբաց, ազգի մը հանդարտամիտ անհատներու ճակատազրին հետ, անասնական լազմատանքի մը

առջեւ զոհելով զանոնք և մահացնել ջանալով անոնց մէջ այն ոգին, որ աղբային մաքուր ու անարատ նախանձախնդրութիւն մը ծնունդ առած, կրնայ, աղբարար շունչի մը յարուցումով, մխիթարութեան սիրելի ժպիտներ թառեցնել յրթունքներու վրայ: Ո՞ր Հայուն սիրտը պիտի կրնար տոկալ տեսնելով հայնուհներու եւ անէծքներու տարափով մը իր արենակիցները հալածող անսիրտ արարածը ու չպիտի ուզէր գնդակի անխնայ հարուածներէն ուռեցւորած տեսնել անոր գարշ ղիակը: Ո՞ր էութիւն չպիտի ցնցուէր ականատեսը ըլլալով վիշտի և խռովքի այն յորձանքը, որ կը կազմուէր Հայուն անունին հիմնովին անարժան դատարկապորտի մը ազգակործան ընթացքներէն ու կեանքէն:

Ամօթ չէ՞ր թողուլ, որ այդ արիւնկզակ վաշքը յագենալ ուղէր տակաւին Հայու անմեղ արիւնով:

Ամօթ չէ՞ր...:

Ե.

Կեանքեր կան, աշխարհի վրայ նմաններու կործանումին հետամտութիւնովը ասորուած ճղճիմ՝ անարի կեանքեր, որոնք բարեբախտաբար, անակնունելիօրէն շուտ կը գտնեն իրենց երթ-պիւք կորուստի ճամբուն ծայրը: Իրենց դանդաղ՝ թափառկոտ գնացքին հակառակ, անոնք այնքան անսպասելի ժամանակի մը մէջ իրենց արդար իրաւունքը եզոզ յաւիտենական հանգիստի փոսին եզերքը հասած կը տեսնենք մենք ու չենք ողբար զանոնք, ցաւի գալարումը չէ որ կը կծկէ մեր սրտերը, կսկծանքին ահաւորութիւնը չէ որ կը յրջապատէ մեր էութիւնը: Ի մի բան չենք ցաւիր:

Այդ մահացումներու հանդէպ մեր սրտերուն լուռ անղգայութիւնը անո՞ր համար, որ այդ կեանքերը ներքին արժէքէ զուրկ, չքեղանքի մը պէս իրենց կեղծ գոյութեան պղտոր տիպարը կը նստեցնէին մարդկային ընկերութեան պաշտելի կուրծքին վրայ, որ յըմօլիկ հուրերու հանգոյն կը յայտնուէին ու կ'անհետանային, լուակեաց ու մշտարթուն, իրենց վզին օտարին ձեռքովը անցուած պարտականութեան մը գարշ լուծին նուիրած իրենց բոլոր կորովը:

Մեծագոյն բարիքը զոր երբեք կարելի է ընել իրենց այդ հայրենաւեր ու եղբայրասպան գործին հաւատալիքի մը պէս պլլուած արգահատելի արարածներուն, մահացնելը միայն պիտի ըլլար:

Ու այդ բարիքը չզլացուեցաւ Մելքոնին:

Թէ ինչպէս:

Իր արենակիցներուն մեծարժէք կեանքը իր աչքին ոչինչի չափ ալ չերեւցած վայրագ այդ Հայուն, Մելքոնին, գործած անսիրտ արարքներուն արձագանգը թուր գացեր էր շատ հեռաւոր սահմաններ եւ մինչեւ ականջը Գուրգէնին ալ, որ աղբասէրի անրիծ զգացումներով կենսախայտ, երիտասարդի իր ոստոստուն ու շողավառ կեանքը համակերպող կամաւորութիւնով նուիրած էր գետին տապալելու, անխնայ, ամէն անոնք որ պատասխանատու կը ճանչցուէին ո՞ր և է մէկ Հայու թըլուառութեանը արդիւնքին: Ու հետապնդած այդ ճըլմարտապէս նուիրական գործին երեսէն քանիննր դանակի կամ գնդակի մէկ հարուածին տակ չէր փռած Գուրգէն, ամէն հեղուն ալ հետքը կորսնցնելով և օձիքը ձեռք չտալու նպատող վարպետութիւններ գործելով:

Այդ գործին համար ծնած էր կարծես :

Իր անունը սարսափի և արհաւիրքի սարսուռովը կը սարսուացնէր ու կը ցնցէր սիրտը ամէն այն Հայուն , որ անցեալի մէկ ազգակործան արարքին խայթուքը կը զգար իր մտքին ու խղճատանքին ալ մէջ : Գուրգէն . զայն մտաբերելը , գաւառի այդ խորունկ անկիւններուն մէջ գոնէ , պիտի բաւէր որ եւ է մէկը ետ կեցնել իր դժոխային մտածութիւններէն ու հեռացնել զայն քայքայիչ ձեռնարկութեան մը անձկամտորդ գաղափարէն : Ան բնակարան չունի ինչպէս ամալի քուլայ մը , որ կապոյտի անսահմանութեանը մէջ կը թափառի հողմահար . անոր համար , աւելի , իր գոյութիւնը սարսափեցուցիչ է եւ տառապեցնող : Անուշահամ ակերը չեն որ իր ծարաւը կը յագեցնեն . անոր պատուքը մասնիչին արիւնովը միայն կը մարի . անա թէ ինչո՞ւ համար իր անունը սրափուք միայն կը բերէ լսողին :

Անցած գացած բոլոր տեղերուն վրայ սոսկումի փոշին ցաներ էր Գուրգէն ու հակառակ կառավարութեան ձեռք առած կատաղի միջոցներուն , եղունգին ծայրն անգամ տեսանելի չէր ըրած : Զինքը ձերբակալող կամ անոր մահացած մարմինը քաշկուտելով կառավարատունէն ներս մտցնող քաջը կայսերական մեծամեծ շնորհներու պիտի արժանանար : Ամէն ինչ անօգուտ : Երիտասարդ ազգասէրին մէջ հրահրուած բիրտ՝ չգիջանող ոգին , որ ճշմարիտ կուռուչներու յատուկ է , տարօրինակ կերպով կ'արիացնէր զինքը ու կը գամէր իր հոգիին մէջ զգացում մը , որով աւելի անյուսահատ թափ մը կը զհետեղէր իր արգէն արագ և ջղուտ գործունէութեան : Իր հակառակորդները , հակառակ ուժի իրենց ա-

ռաւելութեան , անզօր էին ուրեմն և զայրացումէ կամ վրէժխնդրութեան առիթներ հետապնդելէ աւելի ոչ մէկ գործնական շարժում կրնային փորձել :

Անգամ մը միայն , երիտասարդ փախստականը , ըստ երեւոյթին իսպառ ուժաբեկ , լեռնային անցքի մը բերանը կը հանգստանար իր Մաւզէրեան հրացանին կոթին կոթնած երբ , յանկարծ , քանի մը ոստիկան զինուորներ լեռն ի վար խոյացան , որսերնին գտած ըլլալու անպատում ցնծութեան իրենց անձին վրայ բերած բոլոր անվախութիւնով . բայց որքան մեծ եղաւ զարմանքին երբ Գուրգէն , իր յետին ճիգերը հաւաքելով , ակնթարթի մը մէջ քանի մը հարուած կրակեց յարձակողներուն վրայ եւ անոնց յանկարծական շփոթութեանէն օգուտ քաղած , վե՛ր , վե՛ր մազլեցեցաւ լեռնէն և եղնիկի արագաչարժութեամբ մը հեռացաւ հալածողներու տեսողութեան սահմաններէն :

Իրականութիւնը շատ տխրեցնող էր : Խելագարեցան խեղճերը , ասդին անդին վաղեցին : Անօգուտ : Փախստականին խաբուսիկ ստուերը միայն կը շարժէր եղկելիներուն աչքին առջև :

Ու Գուրգէն , ջերմ հաւատացեալ այս գործով իր ընդգրկած սկզբունքին գաղափարայնութեան , անխռով անդորրութենէ մը գրկուած , կը քայլէր իր բռնած ճամբան . երբ անսովոր զայրոյթով մը լսեց Մելքոնի անակարագիր արարքները , Հայու ծնունդին հետ զլիսովին անհաշտ և հակասական անոր ընթացքներէն պատճառուած խժոժութիւնները և մտածեց : Մտածեց ընկճող կամքերու կոյր հնազանդութեան մը երեսէն բարձրացուած այս բռնակալութեան պատնէշներուն դէմնախա-

յարձակ ըլլալու փառքն ալ աւելցնել առջի սխրագործութեանց վրայ, իր ձեռքը այդ վատին ալ պիղծ արիւնով ներկելով. մտածեց, ինչ որ ալ ըլլար, լաւագոյն դասը տալ ցածոգի այն արարածին, որ տարիներէ ի վեր թշուառութեան օտակալի ամպրոպը կը դարբնէր քաղաքացիներուն գլխուն վրայ:

Ու որոշեց իսկ:

Որոշելը Գուրգէնին համար մտադրած ո՛ր և է մէկ բանը գլուխ հանել միայն կը նշանակէր: Այնքան հզօր եւ տիրող անհատականութեան մը տիպարը կը յատկանշէր անոր ներսիդին նիւրի ու կամքը:

Հաւատարիմ իր ուխտին, սրբազան եղեռնագործութեան յատուկ պատրաստութիւններով Գուրգէն ճամբայ ինկաւ դէպի այն քաղաքը ուր կը գտնուէր Մելքոն, անիծեալ Հայը: Մութը կոխած էր արդէն, երբ, վրէժի մղողութեան արդար այդ առաքելը, անօտառներու մունջ ու անզգայ լուութեան մէջէն, բաղձալի ափունք մը հասնելու իր ձեռքով լեցուած ուղեւորի մը շտապանքով, կը քալէր ու կը քալէր, հեռի փիլիսոփայական տրտում մտածումներէ և խորհուրդներէ որոնք բնոյթը ունին յաճախ մարդը ջլատելու քան դէպի առաջ մղելու զայն իր բռնած ուղիին մէջ:

Քալէ՛ ո՛վ ազնուական ճամբորդ, քալէ՛, որովհետեւ քու ընթացքիդ վախճանովը միայն կրնայ հանդուրժել խուճի մը Հայ սրտերու խորունկը ճարձատող այն բոցը, որ լափլիզող բռնկումով մը կը մահացնէ յաւիտենական խաղաղութիւնը անոնց մէջ. քալէ՛, որովհետեւ քու հանդիսական ժամանումիդ կը սպասեն այն հոգիները, որոնք ազգատեաց արեւակցի մը քմա-

հաճոյքներուն զո՛ւ ըլլալու պատրաստուած են կարծես. քալէ՛ և քու անողոք հարուածդ թող տապալէ այն թունալից գոյութիւնը, որ պատուական կեանքերու կը սպառնայ անդադար:

Եւ Գուրգէն քալեց մինչեւ արշալոյս, աչքերուն կայծկտուքը գամած հորիզոնին, որուն գիրկը հանգչող ծանօթ քաղաքի մը մէջ էր որ կեանքէ պիտի զրաւէր Հայ լրտեսը:

Այդ միակ մտածութեան հետ ան քալեց ցերեկ մը յետոյ գիշեր մըն ալ, մինչեւ որ հասաւ քաղաք, ուր մտնելէ առաջ կոնակը առաւ մուրացկանի ցնցոտին եւ ձեռքի հաստ ցուպը անութիւն տակ սեղմած, յառաջացաւ դէպի նեղ ու մութ փողոց մը ուր ցածուիկ դրան մը առջեւ կանգ առաւ և կամացուկ մը բաղխեց զայն: Կանացի դէմք մը բացաւ դուռը. նախ ինքնակոչ այդ այցելուին առջեւ զայն փակելու ջանք մը ըրաւ, բայց փոխանակուած կարճ խօսքի մը վրայ տեսնուեցաւ որ օտարականը ներս մտաւ ու անգամ մըն ալ դուրս չեւաւ...:

2.

Գարնանավերջի շատ հմայիչ օդով գեղեցիկ կիրակի մըն ալ: Երկինք՝ առանց աւրուելու երես բռնելու, տաքուկ ճառագայթներու հաճելի խորձեր կը խրկէր վար, քաղքին միակ զբօսավայրը եղող ծառնոցին մէջ լեցուած բազմութեան, որ օրուան տօնին ալ խաղալիկ թախծութենէն առինքնուած, կիրակի այդ օրով, աննախընթաց հաճոյքի վայրկեաններ կը ստեղծէր, ա-

խորժալուր երաժշտութիւններ յօրինելով ամէն դիէն : Իբրեւ թէ կեանքի նոր դարադուլս մը բացուած ըլլար, քաղքցիք, մանաւանդ Հայեր, մինչեւ այն ատեն գոնէ այդ միջավայրին մէջ չտեսնուած խրախճանութիւններու սեղաններ բացած կը պօռային ու կը պարէին խումբ խումբ :

Քաղքցիին այս անսպասելի հրճուանքը այն նախազգացումովն արդեօք, որ ցնծումի և ուրախութեան օր մը պիտի ըլլար ատիկա իրենց համար . . . :

Թերեւս :

Եւ օրը կ'անցնէր մի'շտ ուրախ, մի'շտ աղմկալի :

Անդին, սակայն, Գուրգէնի ձեռքով պիտի կատարուէր անանկ գործ մը, որ հիացումի հետ անսահման հրճուանք ալ պիտի առթէր ժողովուրդին : Մելքոնի պէս հայատեաց սինլքորի մը դիակը անշունչ գետին փռելու գերազանցօրէն սրբազան գործը պիտի ըլլար այդ :

Ու Գուրգէն յաջողութեամբ գլուխ հաներ էր զայն, դանակի մէկ հարուածի տակ երկուքի բաժնելով անոր մթաստուեր զանկը և անբանուկ փողոցի մը լայնքին փռելով անոր մարմինը :

Աղւոր իրականութեան լուրը տարածուեցաւ ամբողջ քաղաքին մէջ ա'յն արագութեամբ, որով Գուրգէն կորսնցուցեր էր իր հեռքը :

Պանծալի եղեռնին յաջորդող օրը բարբարոսական բնաւորութիւններու համար զգալիօրէն աղետալի վախճանով մը մահացող վատին դազաղը Հայ ըլլալով քահանան ու քանի մը մեռելաթաղներ միայն կը շրջապատէին . . . :

Է .

Ի'նչ ցանկալի երազներ սկսած էին հիւսուիլ այդ մահացումին վրայ և սակայն ի'նչ անակնունելի փորձանքի մը դուռը բացուեցաւ յանկարծ :

Ըլլալու բան էր, որ կառավարութիւնը լուռ հանդիսատեսը ըլլար գործուած այս յանդուգն մարդասպանութեան առջեւ ու յանցաւորը պատժելու համար իրեն ինկած պարտականութիւնը կատարելու մէջ թերանար, մանաւանդ այն պահուն երբ անհետացող Մելքոնի պէս օգտակար տարր մըն էր : Կարելի' բան էր, որ եթէ ոչ ուրիշներ, գէթ, ժողովուրդին անկումին ակնատեսութիւնովը հրճուող վրէժխնդիր պաշտօնեան, կառավարիչ փաշան, համբերատար հետապնդութիւն մը չուգեր փորձել, ձեռք ձգելու համար իր սիրական բարեկամին ցաւալի մահը պատրաստող անձը որ ամէն պարագայի տակ Հայ մը պիտի ըլլար :

Նախ քաղաքը ոտտիկան դինորներու ստուար խումբէ մը պաշարուած մնաց, անկարելի դարձնելու գիտքով անծանօթ մարդասպանին փախուստը : Անսուտա : Կասկածելի Հայ տուններու մէջ անմիջական խուզարկութիւններ կատարուեցան : Նորէն անօգուտ : Գուրգէն շատոնց իր սպանով հանգիստը գտած, սրտի անհուն գոհունակութիւն առթած խնդրութիւնով կը գինոյնար :

Առաջին քայլերու ատեն ցցուած անյաջողութեան պատուարները աննշան կատաղութիւնով մը չէ' որ լեցուցին փաշան, որուն դէմքին վրայ ժամանակէ մը ասդին դիտուած մեծ կիրքերու և սաստիկ վրդովումներ

րու բացայայտ գիծերը անգոհացուցիչ դէպքեր ստեղծե-
լու ամէն մտադրութիւն կը մատնէին բարբարոսին մտքին
մէջ : Արդէն Պոլսէն հասած հրամանները ուժգնօրէն կը
ստիպէին զինքը գտնել յանցաւորը : Ինչո՞ւ չպիտի կրնար
ցոյց տալ որ ինք դժուարութեան ամէն ամրակուռ
չլլթայ կրնայ փշրել, և, մէկ խօսքով, իր արժանաւոր
պատիժին առջեւ բերել խայտառակ ոճրագործութեան
անիծեալ հեղինակը :

Ու ան՝ իր մտադրութեանը գործնականացումի ճի-
գին գերազոյն շուսլութիւնով, աւա՞ղ, ցաւի և մտա-
հոգութեան ուրիշ վերջալոյս մը տարածեց արդէն վշտա-
հար հոգիներու խորունկը ու ցաւատանջութեան միջին՝
խորարմատ հրայրքը անոնց սիրտերուն մէջ որ բոցերու
լեցուին մատնուած ցայգաթիթեռներու հանգոյն կը
գալարուէին ու կը գալարուէին :

Բռնակալին զայրացից անյուսութիւնը վրէժխնդրու-
թեան անօրինակ կերպի մը գործադրութեան յանցաւոր
գաղափարը ծնցուց անոր զազրահոտ գանկին մէջ : Այդ
գաղափարէն առաջնորդուած, ան ձերբակալեց քաղա-
քացի Հայերէն շատերը ու բանտարկեց, հրաման հանե-
լով միեւնոյն ատեն որ ոչ մէկ Հայ գործի կամ այլ
պատրուակներու տակ հեռանայ քաղաքէն :

Առջինէն աւելի բռնապետական դրութենէ պատ-
ճառուած անաւոր տաժանքներ, աննկարագրելի ցաւերու
տուեայտանքովը սկսան նեղել Հայերը : Ստուերամած՝
խաւարչտին քառսի մը կեանքը ապրող մէկերու մահա-
տիպ դառնութիւնը եկաւ ուրուագծուիլ հո՞ն շրջող եւ
հոն միայն մնալու դատապարտուող փոքրաթիւ բնակ-
չութեան մը շրթներուն վրայ : Ժպիտն ու խնդութիւնը

ինչ գործ ունէին անոնց դէմքին վրայ, երբ ցաւի ու
արցունքի ճակատագրային բաժին մը իր քայքայիչ հե-
տապնդութիւնը փորձելէ չէր խուսափեր համեստ այդ
կեանքերու ետեւէն : Ապրիլը, աւելի, յուսահատութեան,
անձկութեան և վիշտերու երկար շղթայում մը եղած էր
թեւաբեկ թռչնիկի մը սգալի չարչարանքովը դժբաղդ
այդ հոգիներուն համար քան սփոփող՝ մխիթարիչ անցք
մը կեանքի այն ուղիէն ուր երեւակայութիւնը խոշտան-
գող եւ գոյութիւններ անհանգստող ոգի կամ ուրուա-
կան իր շունչը փչած չըլլար :

Ու ծայր տուած վիշտը կը սաստկանար օրէ օր, ե-
րեկի խնդութիւնը անհուն ցաւի մը փոխուած էր յան-
կարծ :

Անհիմն կասկածներով բանտուածներու թիւը հե-
տզնետէ շատցաւ, ինչպէս նաև կրկնապատկուեցաւ ա-
նոնց համար սահմանուած անտանելի չարչարանքներուն
թափը : Մութ՝ խոնաւ նկուղի մը մէջ պատառ մը հացի
իրաւունքով անոնք իրենց օրերը պիտի համրէին, օրը
հեղ մը իրենց տկար քամակներուն վրայ պիտի ընդու-
նէին խարազանի հարուածներ, մինչեւ որ խոստովա-
նէին կատարուած ոճրագործութեան պարագաները :

Անոնցմէ ոչ մէկը, սակայն, մազլին չափ մեղսակ-
ցութիւն ունեցած չէր այդ մարդասպանութեան մէջ :
Բայց ո՞վ պիտի ուզէր հասկնալ այս փայլուն ճշմար-
տութիւնը, ո՞վ պիտի փափաքէր յանցանքի մրուրը
չտեսնել գէթ անոնցմէ մէկուն ճակտին վրայ, ո՞վ ան-
կեղծութիւնն սւ արդարադատութիւնը պիտի ունենար
խոստովանելու անոնց վերագրուած յանցանքին տխուր
պարապութիւնը և ո՞վ, վերջապէս, ըմբռնել պիտի ու-

զէր առ հասարակ ամէնուն վրայ նետուած այդ ամբաստանութեան փցուն՝ անհիմն հանգամանքը :

Ո՞վ . . . :

Ը.

Վճիւր անդառնալի էր :

Մայրաքաղաքէն քաշուած հեռագիր մը բոլոր ձերբակալուածներուն մէջէն թշուառ ընտանիքի երիտասարդ հօր մը, Մեսիկ աղբօր, գլխատման հրամանը կը բերէր այնքան քստմնեցուցիչ ու ողբական :

Յաւագին այս լուրը արձակուածներուն հետ քաղքին շրջանը ըրաւ յանկարծ , ահագնօրէն դիւային սարսուռի մը ասեղը պտտցնելով մանաւանդ հայ ընակչութեան բովանդակութեանը մարմինին վրայ և փոթորկայօյզ ամպերէ ծնած փայլակներու քրքիջը թօթափելով անոնց ներսիդին :

Այո՛ , երկրին և մասնաւորապէս ընկերական մեծագոյն օրէնքին դէմ խօսուն ու սաստկապէս վիրաւորիչ կերպով գլուխ հանուած եղեռն մը — ըլլա՛յ իսկ հրճուեցընող — անկարելի էր որ անպատիժ մնար եւ չտրուէր գործնական դասը անոր յանգուգն հեղինակին : Բայց ո՞ր իրական փաստերու վրայ հիմնուած և ի՞նչ շօշափելի պատճառներէ տարուած թոյլ կը տրուի խղճմտանքին , որ , անիրաւարար , հոյակապ պարտք մը դնէ դահիճին ուսերուն վրայ զատելու համար գլուխը իրանէն ա՛յն մարդուն , որ օրէնքին առջեւ անպայման կերպով արդարանալու ամէն հանգամանք կը ներկայացնէ , որ մրամտութեանը չափ անմեղ է և անցած դարձածին հիմնովին անգիտակ՝ վախկտութեանը համահաւասար :

Անիրաւուած հայորդիին ընտանիքին մասնաւորապէս և բովանդակ Հայ ընակչութեան ընդհանրապէս այսքա՛ն անողոք վճռականութիւնով մը բերուած անսփոփելի հարուածը անո՞ր համար , որ անմեղի մը արիւնը պէտք էր , անպատճառ , քաւելու համար , փախստական մեղաւորի մը գործած եղեռնովը հոչակուած յանցանք մը : Անհասկնալի դատապարտութեան մը խտտապինդ կապանքներովը պրկուած և ամբարիշտօրէն յուսահատական վիճակի մը մատնուած անպարտ Հայու մը ճակատագրին այս յայտնութիւնը անո՞ր համար , որ փափուկ համեստ փթթումով մը ծաղկող հրճուանքին յաջորդած ըլլալու էր ճշմարիտ լալօնն ու ողբական արձագանքը՝ խոցուած սրտերէ ըղխած աւաղներու :

Ուրեմն պէտք չէ՛ հաւատալ , որ մարդկային զգացումը իր աճն ու պտղումը կ'ընդունի առ հասարակ մարդուն մէջ ապրող նախախնամական ա՛յն ուժէն որ խղճմտանք կը կոչուի : Ուրեմն օրէնքը կրնայ ընդունել , չարաչար , ճշմարտութենէ սերած բոլոր աղբոր՝ յանկուցիչ բաները անոնց տեղ վրէժխնդրական մոլեգին արբեցութիւնով մը լարելու համար շնական թակարդներ , ուր կորսուին մեծապէս արժէքաւոր և թանկագին տիպարները պաշտելի ներքինով անհատներ : Ուրեմն միակողմանի հաշիւներ ու նկատումներ կրնան , անպայման կերպով , կաշկանդել արդարութեան բոլոր փափաքելի կերպերը , անոնց առջեւ տնկելով ամենի սպառնալիքին անխորտակելի թումբը :

Ուրեմն խեղդուած է ճշմարտութեան ձայնը . . .

Թ .

Մեղձուկ արտաքինով տան մը մութ գետնայարկին մէկ անկիւնը , առնէ մը ի վեր , ճշմարիտ ճգնաւորի համբերատար ոգիով կ'ապրէր մարդ մը , որ երիտասարդի իր բոլոր կրակոտութեանը հակառակ կարծես հաճոյքէ աւելի բան մը կը զգար քաշելով անմատչելի նկուղներու այդ կեանքը :

Յիրաւի , ախորժելի էր տեսնել սիրուն դէմքը այդ երիտասարդին , որ երբեմն զուարթ , քանի մը օրերէ ասդին , սակայն լուրջ մտահոգութեան մը կնճիռներուն տկօսը բերած էր իր խոհուն ճակտին վրայ : Պարզամիտ բարութեան վարդազեղ կարմիրը իր չրթունքներուն վրայ , կարծես թէ այդ օրերուն , մարտնչի կ'ուզէր պատերուն քարին դէմ , տաժանագին հառաչանք մը արձակելով կուրծքէն յաճախ : Երկա՛ր ժամեր , մենաւոր երգի ողբազին հծծիւնին պէս ցաւի կոհակներու ծփանքին մրմունջը կը հիւսէր գետնայարկի խոնաւ ձեղունին տակ ապրող այդ անձը , որ արեւազուրկ մարդերու անհնարին անձկութենէն աւելի , դժուարին տազնապի մը ուժեղ պայքարովը զբաւուածի երեւոյթը կը պահէր :

Գուրգէնն էր ան :

Լրտեսին անշունչ դիակը տապալող այդ քաջը , առտու մը կանուխ , մուրացկանի իր խեղճուկ հագուածքին մէջ , հիւրընկալուած տունին անմատչելի մէկ նկուղը ապաստանած , կեանքին մէջ երբէք չզգացած և տարօրինակօրէն վճռական յուսահատութեան մը զար-

հուրելի նուազէն էր բռնուած հիմա : Առաջին անգամը չէր որ ձեռքը անպիտան արիւնի մը թաթխելէ յետոյ նեղկուկ փոսի մը անլոյս՝ անարեւ նկուղներու դժուարընտել արգելարանին մէջ կը փակուէր . ինչո՞ւ , սակայն , աշխարհային իրերու հանդէպ ունեցած իր սրտոտ վերաբերումին եղանակը փոխուած էր հիմա . ինչո՞ւ իր կամքէն անկախ ուրիշ արտասովոր ուժ մը կը վարէր իր մտածումը , իր խառնուածքը , իր կեանքը :

Ինչո՞ւ մտածումը աւեր էր այդ արի հոգին :

Ահաւոր պատճառ մը կար :

Գուրգէն առջի օրէն հետեւած էր անցած դարձանքներուն : Իմացած էր , իր առանձնարանին մէջ , Մեղքոնի սատակումին վրայ քաղքի Հայ 'բնակիչներէն շատերուն քաշած տառապանքը բանտին մէջ և իր իսկ երեսէն անոնց ընտանիքներուն բերուած բարոյական չարարանքներուն իրական պատմութիւնը : Անտարբեր մարդու յատուկ սառնասրտութիւնով մը չէր որ Գուրգէն ահանջ տուած էր այս ամէնուն : Ընդհակառակը : Մտածութիւն մը խորունկ , ընկճող և տաժանագին , թառտուած էր իր մէջ ու կ'ափպէր կորովի վճռականութիւնով մը վերջ տալ այդ անիրաւութեան :

Այս ամէնուն վրայ Մեսիկ աղբօր գլխատումին վշտալի լուրը զինքը աւելի գամեց իր մտասեւեռումին — սխալ մը դարմանել ուզելու իր արի բաղձանքին :

Վերջնական էր այդ բաղձանքը :

Ու տեսէք Հայ կտորիճը իր մէկ ուրիշ աննախընթաց քաջութեանը մէջ :

Մեսիկի գլխատումին համար որոշուած օրերը համբուած էին . քանի մը օրէն ամէն ինչ վերջացած պիտի ըլլար արդէն : Գուրգէն գիտեր ասիկա :

Ահուելի օրէն երկու օր առաջ տարօրինակ փոփոխութիւն մը նշմարուեցաւ իր վրայ. բոլոր առջի օրերու իրեն ցաւահար արտայայտութեանը մէջ մխիթարուածի երեւոյթը գծուեցաւ յանկարծ ու ամէն վտանգի, նոյն իսկ մահուան դէմ գօտեպնդուողի անաղօտ փայլը՝ աջքերուն խորը: Մեռնելու գազափարը ո՛չ մէկ երկիւղ կ'աղղկը իրեն, մութը չէր որ կը պատէր իր հոգին, յուսահատութիւնը չէր որ կը խեղդէր իր երազները: Այլ կ'ըզար — և այս անգամ անհրաժեշտօրէն — թէ անմեղ զո՞ւի մը տեղ իր անձին պատարագովը միայն կարելի պիտի ըլլար խոր ու հպարտ ուրախութիւնը ըմբռնել, ցարդ իր կատարած պարտքերու սրբութեանը:

Այլ մեռնիլ պէտք էր:

Նեղ գառազեղէ մը փախուստ տուող առիւծի ընտապանքով դուրս նետուեցաւ թաքստոցէն և մէկու մը պէս, որ կարևոր գործ ունի տեսնալու, քալեց քաղքի փողոցներէն կառավարական ճամբան բռնած: Վեր ելաւ սանդղակներէն, հանդարտ ու անվրդով, և առաջին հանդիպած մարդուն.

— Փաշան տեսնել կուզեմ, ըսաւ, քաղաքավարօրէն:

— Հո՛ն է, պատասխանեց խօսակիրը, ցոյց տալով պաշտօնասենեակին դուռը:

Երկու վայրկան վերջ արդէն իսկ խոստովանած էր օրէնքին գործադիր պաշտօնեաներուն առջև, թէ ինքն էր սպաննիչը Մելքոնին, թէ՛ իրմով էր որ ասկէ առաջ շրջակայ մէկ քանի քաղաքներու մէջ գործուեցան ոճրագործութիւններ: Սա արտասուագին խնդրեց անմեղին արձակումովը տալ իր գլխատումին որոշումը...:

Այնիւ հողի, որ մահուան գրկաբաց իր վաղքովն է որ կ'ենթադրէ տիրապետել ստրկացած բնաւորութիւններու վրայ, որ հզօր ճակատումով մը սանձ դնել կը յուսայ անամնական կիրքերու...:

Այլ ինչով կարելի է բացատրել հրճուանքը փաշային, որ չ'յայապղեր ոճրագործութեան բո՛ւն հեղձնակին ձերբակալուած ըլլալու լուրը փութացնել մայրաքաղաք, ուրկէ անմիջական գլխատումի հրամանը չ'ուշանար:

Մեսիկ ազատ կ'արձակուի և շանթահարիչ լուրը կայծակի արագութեամբ կը հասնի անգամ մ'նալ հայ ժողովրդին, որ այս հեղ աւելի կը խռովի, աւելի կ'ըզգածուի և սրտատրոփ կ'սպասէ եղածին գործադրութեանը օրին:

Կիրակի օր մը:

Մահուան արիւնի օր:

Ահագին վայնասուն մը կը տիրէր քաղաքին մէջ: Մարդուն ա'բողջ էութիւնը դաշունող աղաղակներ լսելի կ'ըլլան անկիւնէ մը ուր յանցաւորը կ'սպասուէր:

Չուշանար:

Գուրգէնն է որ ձեռքերը ետին կապուած, մահապարտի դատաւար կուրծքին վրայ, կ'առաջնորդուի հրապարակը:

Արցունքոտ ակնարկ մը կը նետէ արեւակիցներուն վրայ, կը ծնրադրէ գլուխը կախ, սպասելով որ անագորոյն դահիճին կացինը գայ հանգչելու իր վզին վրայ...:

Ու մինչ շեփոռներու լայն փորէն կը շարունակեն արձակուիլ ձայները, գլուխ մը, արիւանե՛րկ, իրանէն զատուած, կուգայ փուռիլ սարսափած հանդիսականներու ոտքին տակ...:

Ժ.

Երկինքի թռչուններն անգամ ահաբեկող այդ տեսարանը ո՞ր կայուն սիրտը արիւնով չպիտի լեցնէր ու չպիտի շամփուրէր անոր հոգին: Ո՞ր զգացում միամիտ խաղաղութեան մը մէջ պիտի հանգչէր ու չպիտի վիրաւորուէր:

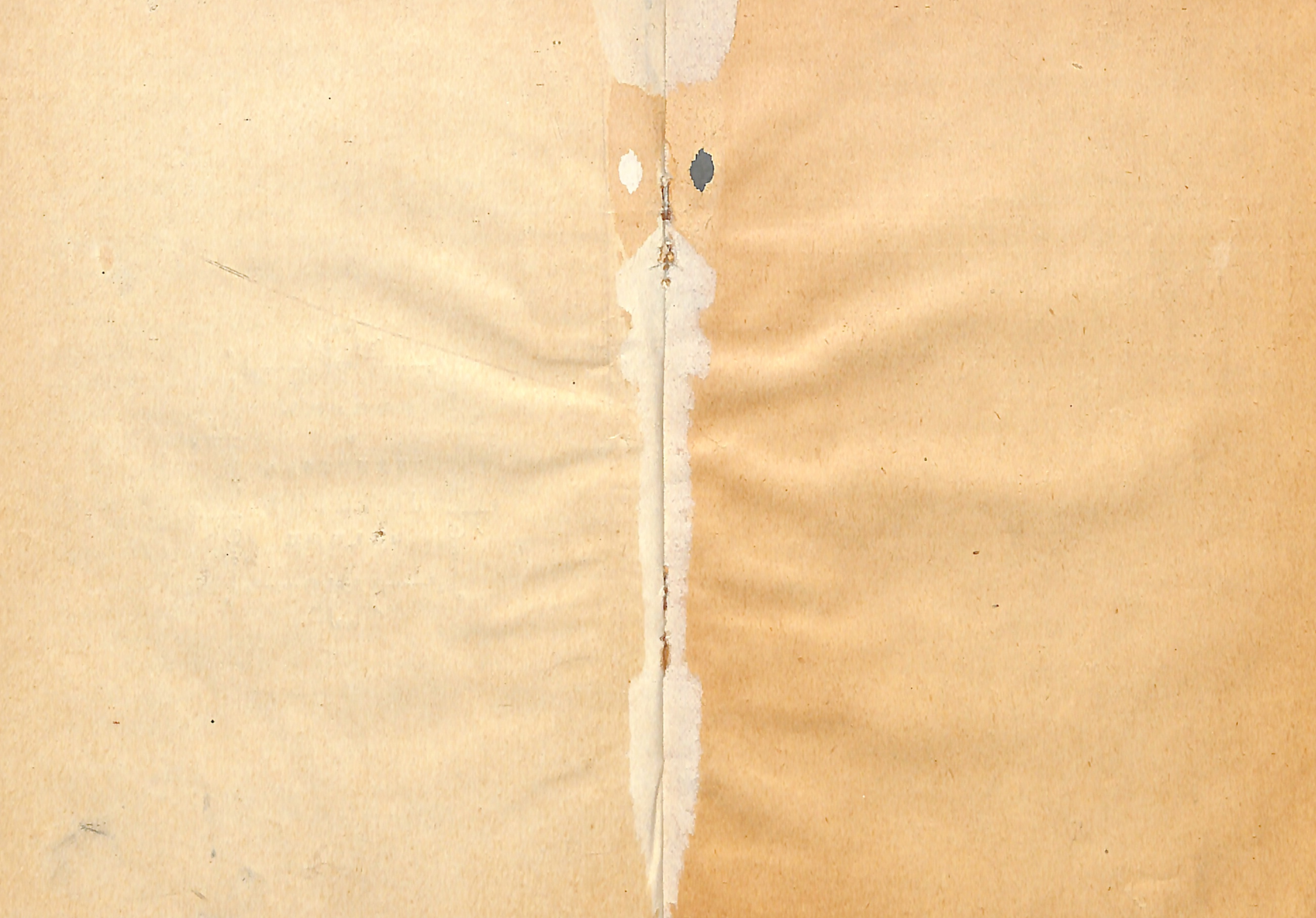
Հայերը չէին կրնար դիմանալ ատոր, անոնց համար անկարելի էր այլևս ապրիլ միջավայրի մը մէջ, ուր ականատեսը եղած էին աներևակայելի խուժուժութեամբ գործադրուած մահու պատիժի մը, եզականօրէն քաջ հայորդիի մը վրայ:

Այն տարին անոնք սկսան մէկիկ-մէկիկ հեռանալ քաղաքէն, սրտերնին արիւնոտած, չես գիտեր անձանօթ ո՞ր երկիրներու տակ փնտռելու համար իրենց խորունկ վիշտերուն բաղձալի մխիթարութիւնը:

Հիմա Հայուն հետքն անգամ չկայ հոն. Հայ շունչը չխառնուէր անոր պղծուած մթնոլորտին: Հայը նոյն իսկ այրի թողեր է իր եկեղեցին, որուն զանգակատան տեղ, հիմայ, Միևարե մըն է որ իր սրածայր գլուխը կը բարձրացնէ այնքա՛ն հպարտ ու վէս մխրճումով մը մըթնոլորտին մէջ...

Վ Ե Ր Ջ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՎԵՐՋԵՐԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ՄԷԿ ԴՈՐԾԸ

Կեանքի Պատկերներ 5 դր.

(Դիմել Մ. Մամուրեան Որդի, Իզմիր)

Գ Ի Ն 2 1/2 Ղր.

6256

2013

